

MURAT AĞARI, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar -Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri-*, Kitabevi, İstanbul 2002, 429 Sayfa.

Oldukça geniş bir literatüre sahip bulunmakla beraber Ortaçağ İslâm coğrafyacılığı henüz üzerinde yeterince çalışılmamış bir alandır. I. Krachkovski'nin *Târihü'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-Arabî* (Kahire 1963-1965) ve Andre Miquel'in *Le Geographic humain du monde musulman Jusqua milieu du 11e Siecle*, (Paris 1973-1980) başlıklı eserleriyle S. Maqbul Ahmad'in makaleleri, Fuad Sezgin'in neşirleri ve bu neşirler arasında yayımlanan makaleler bu alanda yapılmış en önemli çalışmalar olarak göze çarpmaktadır. Ramazan Şeşen'in, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, (İstanbul 1998) İslâm coğrafyacılarını ve eserlerini derli toplu olarak tanıtan ilk Türkçe eserlerdendir. Bu bakımdan Murat Ağarı'nın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora tezi olarak hazırladığı *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar* adlı eserinin önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmekteydi. Ancak yakından incelendiğinde, çalışmanın bu ümidi boşa çıkaracak mahiyette olduğu görüldü.

Giriş, dört bölüm, sonuç, bibliyografya ve indeksten oluşan eserin giriş kısmında araştırmanın metodu ve kaynaklar ile kavramsal çerçeve, tarih, coğrafya ve tarihî coğrafya incelenmektedir. "Araştırmanın metodu ve kaynaklar" kısmında kitabın içeriği özetlenirken, *tarihin en eski bilim* (!) olduğu belirtildikten sonra "*düşünce alanında Kur'an ve onu beyan eden Peygamber'in, eylem alanında da bu düşüncelerin tatbik edilmesi çabasına düşmesinin ivme kazandırdığı dönem, daha ziyade bir hazırlık aşamasıdır*" gibi ilginç (!) ancak anlaşılamayan cümleler kurulmaktadır. Girişin kaynaklar bölümünde müellifin kullandığı eserler ile tarih, coğrafya, felsefe kitapları, ansiklopedi ve bibliyografyalar sıralanmıştır.

"Kaynaklar ve kavramsal çerçeve" başlıklı kısım tarihin anlamı, tanımı ve konusu ile başlamaktadır. İslâm coğrafyacılığı serlevhalı bir eserin tarih metodolojisinin konusu olan "*tarihin tanımı ve anlamı*" ile başlaması oldukça yadırgatıcıdır. Bu bölümde "*Tarih ancak kapandığı zaman anlamını kazanan bir alandır*" gibi hükümlerde bulunmaktadır. Tarihin kapanma-

sından herhâlde eskatolojik bir sonun ardından tarihçilik yapılacağı gibi bir sonuç çıkmaktadır. Ya da Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* kavramı gibi tarih felsefesine yeni bir terim kazandırılmaktadır. Yine bu bölümde pek çok tarih tanımı alıntılanırken verilen referanslardaki sayfalar da maalesef tutmamaktadır (Meselâ s. XXXIV, dipnot 25. Karşılaştırınız: J. Tosh, *Tarihin Peşinde*, [İstanbul 1997] s.13-14). Eserin giriş kısmında tarihî coğrafyayı şekillendiren unsurlar yani çevre, zaman ve insanın tarih ve coğrafya ile etkileşimi anlatılmaktadır.

“Tarihin kökeni, insanlık tarihi kadar eskidir ve oluşturulan her yeni tarih de tarihçi açısından gidilmesi gereken en eski tarihtir... Ancak insanların tarih yazımıyla uğraşmaları konusu üzerinde yani tarihçiliğin tarihinde durduğumuzda durum değişmektedir” gibi totolojik(!) bir girişle başlayan ve “İslâm Öncesi Dönemde Tarihî Coğrafya” başlığını taşıyan birinci bölümde tarih yazım tarzları ele alındıktan sonra ilkçağ tarihçileri Homeros, Herodotos, Thucydides ve Tacitus'un hayatları anlatılmaktadır. *İslâm Coğrafyacıları* adını taşıyan bir kitaba tarih metodolojisinin konusu olan ilk çağ tarih yazımı ve yazarlarıyla başlamanın sebebini anlamak bir hayli güçtür. Yine bu bölümün “Eskiçağ Tarihi'nin Değerlendirilmesi” adlı son kısmında *“bu dönemde Yunanlılar ve Romalılar da tarih yazıcı halklar olarak karşımıza çıkmaktadır”* denilerek tarih metodolojisine sanki tarihi yazan halklarmış gibi *“tarih yazıcı halklar”* deyimini armağan edilmektedir. Müellif dipnot vererek kaynağından aynen aktardığı cümlelerde dahi hatalar yaparak *“Roma ise tektanrılı bir anlayışla tarihçilik yapmıştır. Hristiyanlık bir tarihçilik dinidir”* gibi ilginç cümleler kaleme almıştır. Esasında bir yüksek lisans ve doktora öğrencisinin ilk öğrenmesi gereken nokta tırnak açılmaksızın dipnot göstererek yapılan alıntılarda araştırmacının kendi cümlelerini kurmasının gerekliliğidir. Ancak müellif yaptığı bu tür alıntılarda da çoğunlukla tercüme olan kaynaklarının hatalarını tekrarlamıştır.

Bu bölümün ikinci başlığı olan “Coğrafya'nın Gelişimi” adlı kısımda *“Coğrafyanın da tarih gibi insanlık tarihi kadar eski”* olduğunu belirten araştırmacı, İslâm coğrafyacılığı'nı anlatmak yerine “Eski Yunan Öncesi” (!), “Eski Yunan” ve “Helenistik ve Roma Döneminde Coğrafya” ile Herodotos, Thales, Strabon gibi Eskiçağ coğrafyacılarının hayatlarını anlatmaktadır.

“İslam Tarihî Coğrafyacılığının Teşekkül Devri” adındaki ikinci bölümde “İslam Öncesi Arap Toplumunda Tarihî ve Coğrafi Motifler” alt başlığını taşıyan kısma şu girişle başlanmaktadır: *“Önceki bölümde tarihî coğrafyanın daha net bir biçimde anlaşılabilmesi için tarihin ve coğrafyanın eski*

çağlardaki geçmişini vererek hem bu ilim dalının çerçevesini çizmeye çalıştık, hem de oluşan tabana, Orta Çağ'da Müslümanların katkılarının ne olduğunun anlaşılabilmesi için, oluşan taban ortaya koyduk” şeklinde “oluşan tabana, oluşan bir taban koymak” gibi yeni ve en azından benim anlayamadığım bir tabir kullanılmaktadır. “Eski Arap Toplumunu ve Tarihi Mirası” alt başlığında süslemeler ve yazıtlar, Tevrat, Hristiyan kaynakları anlatılmaktadır. Burada Tevrat'ın kısaca tarihi incelendikten sonra Tevrat'ta Araplardan bahsedildiği üzerinde durulmaktadır. Maalesef Tevrat'ta Araplardan bahsedilmesinin İslâm coğrafyacılığı ile bağlantısının ne olduğu açıklanmamaktadır.

“Eski Arap Toplumunda Coğrafya” alt başlığında “*Arapların Cahiliye devri olarak nitelenen dönemdeki hâlleri, Yunanlıların durumu gibidir. Kendileri medeniyet yoluna girince Yunanlıların ulaştıkları türden bir medeniyet sergilemişlerdir. Bu sözler, Arap toplumunun ilerlemiş olduğu yolun, Yunanlıların yoluna benzediği şeklinde algılanmamalıdır*” gibi diğer bir ilginç(!) ve anlaşılmasız bir cümleyle başlamakta ve Araplardaki ilkel coğrafya bilgisi anlatıldıktan sonra “*Mu'allakâtu seb'a*”nın bazı şiirlerinde geçen coğrafi terimler ve yer isimleri sıralanmaktadır.

“İlk Dönem İslâm Toplumunda Tarih ve Coğrafya” adlı bölüme her zaman olduğu gibi tarihle başlayan müellif “*İslâm Tarihi ilk İslâm döneminde Hz. Peygamber ile başlar*” diyerek bizleri daha önce hiç bilmediğimiz (!) yeni bilgilerle aydınlatmakta ve daha da ileri giderek “*Hz. Peygamber tarihin başıdır*” (s. 82) buyurarak ufkumuzu açmaktadır (!) Thomas Kuhn'un “bilimde sıçrama” veya ‘bilimsel devrim’ dediği şey bu olsa gerektir.

“İlk Dönem İslâm Tarihçiliğinin Şekillenmesi” alt başlığını taşıyan kısımda “*Klâsik tarihçilik açısından oluşan şekillenme İslâmın kendisini ilgilendirmektedir. Kişinin kendi geçmişinin bütün boyutlarıyla kendisini ilgilendirmesi ve bu tarihin iniş ve çıkışlarının yine sadece sahibi tarafından bilinmesi gibi İslâm dinine ve Müslümanlara ait bir değer bütünlüğüdür. Bir başka ifade ile Yahudilik ya da Hristiyanlık tarihi gibi konu İslâm tarihidir. Hâkim dönemi, zayıf dönemi olabileceği gibi dostu ve düşmanı da olabilir. Yaşayan bir insan gibidir ve yaşadığı müddetçe insanın başına gelmesi muhtemel şeylerden nasibini alacaktır*” (s. 82) gibi ne anlatılmak istendiği bir türlü anlaşılamayan paragraflarla devam edilmektedir.

Araştırmacı İslâm coğrafyacılığı üzerine yaptığı araştırmasında tarih felsefesine yeni açılımlar getirmekten de geri durmamaktadır: “*Aslında*

olay sadece bir peygamberin hayatını kaydetmek ve yeni bir dinin doktrinlerini sabitleştirmek hadisesi değildir. Bir başka ifade ile bu derece basit algılanabilecek konumda değildir. Tarihin kendi geçmişinde bulunmayan şeyler gerçekleşmeye başlamıştır. Tarih kendini yazma gayretini gütmektedir. Belki de tarih kendi bülüğuna ermiştir” (s. 85).

Eserin “Kuran ve Tarih” başlığını taşıyan bölümünde tarih felsefesine devam eden yazar “*Kur’an’ın gelmesiyle artık aydınlatılacak bir geçmiş kalmadığını bu nedenle de bundan sonraki geçmişin yazılması gerektiğini*” (s. 86) ifade ederek bize yeni ve orijinal (!) bilgiler sunmaya devam etmektedir. Kısaca “*İslâmî akıldan*” bahseden ve “*Hz. Peygamber’e en yakışan sıfatın Fahr-i Kâinat olduğuna*” karar veren müellif, *kıyamet ve insanların niçin helâk edildikleri* üzerinde durduktan sonra Kur’an kıssalarına ve peygamberler tarihine geçerek Hz. Adem, Hz. Nuh, Âd ve Semud kavimleri, Hz. Lût, Sebeliler ve Fil Olayını (s. 92-100) anlatarak tefsir alanına da girmektedir. Maalesef bu olayların coğrafya ile ne alâkası olduğu hususunda herhangi bir aydınlatıcı bilgi verilmemiştir. Bundan sonra tarih-hadis ilişkisini inceleyen müellif hadislerin tarihî kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorusuna şöyle cevap vermektedir. “*Olaya çok basit yaklaşmamız gerektiğinde, Herodot, yazmış olduğu tarih kitabıyla ‘tarihin babası sıfatını kazanmakta ve eseri ‘tarihi eser’ niteliğine hâiz olmaktaysa eğer, hadisler de ‘tarih ilmine kaynaklık eder’*” buyurarak olaya hakikaten basitçe yaklaşmakta ve anlamamızı kolaylaştırmaktadır (!).

Eserinin 104. sayfasında nihayet coğrafya başlığına gelen müellif burada da ‘*Yaratmanın Allah’a Ait Olması*’ alt başlığında Allah’ın sıfatları, *Başlangıç ve Sonun Sahibi, öldüren ve diriltten, göklerin ve yerin sahibi, her şeyin kendisine döndürüleceği, hüküm sahibi* gibi maddeler altında konuyu anlatmaktadır (s. 105-111). Hızını alamayan müellif ‘*Yaratmanın mahiyeti*’ni de inceleyerek esasında kelâm ilminin konusu olan Allah’ın zâtî ve subûtî sıfatları ile isimleri ve yaratmanın mahiyeti hususunda da bizleri aydınlatmaktan geri durmamıştır. Esasında bunda dahi başarılı olamamış ve konuyla ilgili âyet meallerini sıralamaktan öteye geçememiştir.

“*Tabiat ve Düzeni*” başlıklı kısımda *tabiatın yapısı, denge, izin, itaat, yeryüzü ve gökyüzü, güneş, hayvanlar, denizler ve yedi kat sema* âyet mealleri vasıtasıyla anlatılmaktadır. “*Tabiatın İnsanın Hizmetine Verilmesi*” adlı kısımda *mal ve oğul, yiyecek, içecek, rızık, giyecek, hayvanlar, gece ile gündüz ve denizler* yine âyet mealleri vasıtasıyla açıklanmakta ve bunu takiben *ard, ardullah, lillâhi mülkü’s-semâvâti ve’l-ard, arz-ı mev’ûd, kutlu toprak* gibi müellife göre “*Kur’an’daki coğrafi yer kavramları*” yine âyetler vasıtasıyla

anlatılmaktadır. Bu bölümde araştırmacı ilk İslâm fetihlerini Taberî'nin *Tarih'i* ile P. Hitti'nin Türkçeye çevrilen *İslâm Tarihi*'nden anlatmayı da ihmal etmeyerek bizi bu açıdan da tenvir etmiştir.

Eserin “Abbâsîler Döneminde Tarihî Coğrafya” adını taşıyan üçüncü kısmında Beytül-hikme ve burada yapılan tercüme faaliyetleri ele alınmadan önceki girişte müellif hiçbir delile istinat etmeksizin “*tarihin derinliğinin Hz. Peygamber'le gerçekleştiğini... Son peygamber'in ümmeti olmasaydık Yahudilere göre Hıristiyan pozisyonunda bulunurduk... Bundan 14 asır önce yaşanılan birtakım hadiseler bugün yaşamıyor olsaydı insanlık ve biz hâlâ basit ve görsel bir takım realitelerin peşinden gider, bilimsel alanda günümüzün düzeyini yakalayamazdık. Keldânilerden itibaren üzerine gram cinsinden hafiflikler konulan bilgi malzemesi, belki Türklerin, belki Arapların ve belki de Romalıların üzerine koyacağı katkılarla belli bir düzeye ulaşacak ama bu düzey asla bir kilogramın üzerine çıkamayacaktı. Muhtemelen İstanbul fethedilmeyecek, Bastil Hapishanesi basılmayacak... Rönesans kavramı olmayacaktı*” (s. 165-166) diyerek modern tarih metodlarından olan *fictitious* (!) tarihten örnekler sergilemektedir.

Beytül-hikme ve İslâm coğrafyacılığına etkisinin ele alındığı bölümde Sanskritçe, Grekçe ve Pehleviceden (müellif bunları Hintçe, Yunanca ve Farsça olarak adlandırıyor) yapılan tercümeleri ilgili-ilgisiz olarak vermektedir. Bu dönemde Sanskritçeden coğrafya ile ilgili olarak tercüme edilen I. Aryabhata'nın *Aryabhata* (*el-Ercebed*) ile Brahmagupta'nın *Khandakhadyaka* (*Arkand*) adlı eserleri; Pehleviceden tercüme edilen eserler arasında coğrafya ile ilgisi olmayan *Kelile ve Dimne*'den dahi bahsedilirken *Zicü's-Şâh*'i gözardı etmesi; Grekçeden tercüme edilen bütün felsefe eserleri sayılırken *Tetrabiblos*'un Arapçaya *el-Makalâtü'l-erba'a* adıyla yapılan coğrafyayla ilgili çevirisinden hiç söz etmemesi müellifin hadisten kelâma, tarih metodolojisinden felsefeye her şeyden bahsederken esas konusunu ihmal ettiğini ortaya koymaktadır.

“Abbâsîler Döneminde Tarih ve Coğrafya” başlığı altında İbn Kuteybe, Taberî, Mes'ûdî gibi tarihçilerin hayatları ve eserleri anlatılmaktadır. Bundan sonra “Coğrafya” altbaşlığında tekrar Beytül-hikme'ye dönülerek Yunan, İran ve Hint etkisi bir defa daha incelenmektedir. Bu kısım takip eden “coğrafyanın bilimselleşmesi”, “ticaret ve askeri seferler”, “kutsal ve coğrafya” ile “yeni coğrafi düşünce” bölümlerinde müellif çeşitli yazarlardan tırnak açmaksızın aynen aktarmaktadır. Mesela kutsal ve coğrafya kısmı (s. 206-207) Seyyid Hüseyin Nasr'ın Türkçeye *İslâm ve İlim* (İstanbul 1989) ve *İslâm'da Bilim ve Medeniyet* (İstanbul 1991) adıyla çevri-

len eserlerinden sadece dipnot gösterilerek kelimesi kelimesine aynen alınmıştır.

İslâm toplumunda haritacılık ve gelişim sürecinin anlatıldığı bölümde müellif “önceliği hangisine vermekte zorlandığımız bu zorunluluklardan birincisi siyâsîdir” (s. 210) ve “kendi millî karakterlerini ortaya koyma düşüncesindeki İranlılar, bunu İrânşehr'i harita düşüncelerinin ortasına koyarak gerçekleştirmişlerdir” (s. 211) gibi filozofça (!) cümlelerine yenilerini ilâve etmesinin yanı sıra “harita düşünceleri” ve “devamlı bir okyanus düşüncesi” (s. 212) “göksel ve karasal tasarılar” (s. 218) gibi yeni tabirlerle düşünce ufuklarımızı genişletmektedir. Bundan sonra haritacılıkta Batlamyus ve Belhî geleneği ile deniz haritaları *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'ndeki (DİA) “Haritacılık” maddesi ve *İslâm Düşüncesi Tarihi* adlı eser vasıtasıyla incelenmektedir.

Araştırmacı *İslam Coğrafyacılığı* adlı kitabının “Diğer Bilim Dalları ve Gelişime Katkıları” adlı bölümünde “Kur'an ve hadisin felsefeye kaynaklık etmesi” üzerinde durduktan sonra Grek, İran ve Hint felsefesinin İslâm felsefesine etkilerini inceleyerek bizleri felsefe tarihinden de mahrum bırakmamıştır. Buradan tabiat felsefesi ve tabiatçı filozoflar olarak Kindî, Ebû Ma'sher ve Ebû Zeyd el-Belhî, Serahsî'nin hayatı ve eserleri ile İhvân-ı Safâ'yı incelemektedir. Matematik ve astronomi, astroloji ile tıp adlı bölümlerde bu bilimlerin coğrafya ile ilişkisinden ziyade tarihî gelişimleri aktarılmaktadır. “Abbâsiler Döneminde Tarih ve Coğrafyanın Değerlendirilmesi” başlığıyla bu bölümü hitâma erdirirken “görüldüğü üzere Abbasiler dönemine gelinceye kadar parçalı duran bilimsel manzara Abbasiler dönemiyle birlikte bütünlük arzeden bir pozisyona bürünmüştür... Bu noktada iki ayrı tabandan söz etmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi dinî tabandır ki, kısaca bunu dinî motivasyonlu zemin ya da Kur'an ve hadis temelli bir ortam olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tabanın ayrıca sabit taban olduğunu vurgulamak gerekir. Diğeri ise bunu peşinden ilerleyen, aktarma taban ya da değişken zemin olarak değerlendirebileceğimiz, oluşturma tabandır.” (s. 243) diyerek kendisine ait ‘taban teorisi’ne(!) atıfta bulunarak felsefî *discourse*una devam etmiş ve ardından Kur'an'ın Arap aklının oluşumundaki payını irdelemiştir.

Nihayet dördüncü ve son bölümde “İslâm Coğrafyacıları ve Eserleri”ne yer veren müellif bu bölümde milâdî 1000 tarihinden önce yaşamış İbn Hurdazbih, Yâkûbî, İbn Rüste, İbnü'l-Fakîh, Mes'ûdî ve İbn Havkal gibi İslâm coğrafyacılarına ve eserlerine yer vermektedir. Meselâ İbn Hurdazbih kısmı “İslam coğrafyacılarının babası olarak kabul edilen büyük üstad” (s. 253) cümlesiyle başlamakta, İbn Rüste için ise “A'lâku'n-Nefise

isimli adı gibi nefis kitabın yazarıdır” (s. 278) gibi ilginç (!) tanıtım cümleleri kurmaktadır. Burada da coğrafyacıların eserleri arasında hiçbir karşılaştırma yapılmaksızın ve eserler arasındaki farklar belirtilmeksizin coğrafyacıların bütün ansiklopedilerde bulabileceğimiz hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler verildikten sonra eserlerinin içerikleri tercüme yapılmak suretiyle anlatılmak istenmiştir. Meselâ İbnü'l-Fakîh ve *Kitâbü'l-büldân* tanıtılırken eserin günümüze ulaşan kısmının tamamının Yusuf el-Hâdî tarafından yapılan tahkikli neşrinden (Beyrut 1996) dahi söz edilmemiştir.

Sonuç kısmında da *“Eski Yunan sonrası dönem, çok tanrılıktan tek tanrılığa geçişi simgeleyen Hristiyan dönemidir... Allah Teala ilk insandan başlayarak başta eşyanın isimleri olmak üzere insanoğluna pek çok şeyi öğrettiğini bildirmektedir. Bu bildiri, tabiatın mantığına da uymaktadır. Aksi görüş bizi materyalist bir anlayışa götürür. Bu ise dipsiz bir kuyuya inmek gibidir. Böylelikle, tabiatın yapısında görülen, insanın bilgilendirme sürecinde de yaşanmaktadır. Bu nedenle gerek İlâhî kaynaklı ve gerekse insanın uğraşları sonucu, tabiatın bir bilgilendirme süreci yaşanmaktadır.”* diyerek materyalizmi bizlere *“dipsiz kuyu”* metaforuyla veciz bir şekilde açıklamaktadır.

Sonuç olarak İslâm coğrafyacılığına dâir bu eserde âdetâ coğrafyadan başka her şeyden bahsedilmektedir. Eser tutarsızlıklar ve hatalarla doludur. Maalesef araştırmada İslâm dünyasında coğrafya literatürünün nasıl ortaya çıktığından dahi bahsedilmemiş, pek çok yerde *“Kur’an bir tarih ve coğrafya kitabı değildir”* diyen müellif bu literatürün doğmasına tek sebep olarak Kur’an’daki coğrafya ile ilgili âyetleri ve dinî ihtiyaçları göstererek kendisiyle çelişmiştir (mesela bkz. s. 214). Bir fenomen olarak dinin toplum hayatındaki rolü inkâr edilemez. Kâbe'nin konumu, Hac, kıblenin tayini, namaz vakitlerinin belirlenmesi gibi ihtiyaçlar şüphesiz çeşitli bilimlerin ortaya çıkmasında pay sahibidirler. Ancak çok kısa zamanda geniş toprakların fethedilmesi sonucu İslâm idaresine giren toplumların yönetiminin getirdiği zorluklar (meselâ isyanlar), tarım topraklarının idaresi ve vergilerin toplanması, çok canlı olan ticaret gibi hususlar da göz ardı edilmemelidir. Öte yandan eserde yer verilen İbn Hurdazbih, Yâkûbî, İbn Rüste, Kudâme b. Cafer, İbn Havkal gibi coğrafyacıların devlet hizmetinde ve özellikle de istihbarat ve resmî postadan sorumlu berid teşkilâtında vazife aldıkları, Hemdânî'nin kervancı ve tüccar olduğu; buna ilâve olarak bu dönemde yazılmış coğrafi eserlerin genellikle idarî merkezler, yönetim birimleri, şehirlerin birbirlerine uzaklıkları, yollar ile mesafeler ve ne kadar vergi ödediklerinden bahseden iktisadî ve ictimâî içerikleri göz önüne alındığında İslâm coğrafya literatürünün dinî ihtiyaçlardan

ziyâde devlet ve ticaret hayatının pratik gereklilikleri sebebiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim Mes'ûdî coğrafyayı “yollar ve berid ilmi” şeklinde hafife alırken esasında Ortaçağ İslâm Dünyası'nda teşkil edilen coğrafya literatürünün konusunu veciz bir şekilde ifade ediyordu. Bu alanda yaptığı çalışmalarla tanınan Andre Miquel'in de Ortaçağ İslam coğrafyacılığı üzerine yaptığı çalışmaya *Le Geographic humain du monde musulman* yani *İslâm Dünyası'nın Beşerî Coğrafyası* adını vermesi bu iddiayı güçlendirmektedir.

Ayrıca *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar –Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri-* adını taşıyan bir eserin kapağında herhangi bir zaman tahdidi bulunmadığından Irak ve Belh coğrafya okulları ile seyyahlardan ve denizcilik literatüründen, tüccarların coğrafya ilmine katkılarında, bölgesel coğrafya ve şehir tarihlerinden de bahsedilmesi gerekirdi. Eserdeki en önemli eksikliklerden birisi de İslâm coğrafyacılarının eserleri anlatılırken hiçbir muhteva karşılaştırması yapılmaması ve dolayısıyla zaman içerisindeki değişikliklerden hiç söz edilmemesidir. Şayet müellif eserini plânlarken, bibliyografyasında yer vermediği, bu alandaki en önemli eserlerden olan ve Arapçaya da tercüme edilen Andre Miquel'in *Le Geographic humain du monde musulman Jusqu'à milieu du 11e Siècle* (Arp.trc. İbrâhim Hûrî, *Cuğrâfiyyetü dâri'l-İslâmî'l-beşerîyye hattâ müntasafî'l-karnî'l-hâdi 'aşer*, Dımaşk 1995) veya çok sık referans verdiği S. Maqbul Ahmad'ın 'Coğrafya' maddesinin (*DİA*, c. VIII, 50-62) plânını incelemiş olsaydı telif açısından daha faydalı bir eser meydana getirebilirdi.

Bu noktada yayınevlerinin de özellikle bilimsel inceleme veya çevirileri yayımlamadan önce konunun uzmanı bir editör yada hakeme sevk ederek görüş almasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

Cengiz TOMAR

